

УДК 378.4(477.4):[575.8+372.857.4]

Віннікова М. А., канд. біол. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, кафедра гідробіології та загальної екології, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна.

ДО 100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ЗООЛОГІЧНОЇ (ГІДРОБІОЛОГІЧНОЇ) СТАНЦІЇ ОДЕСЬКОГО (НОВОРОСІЙСЬКОГО) НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І. І. МЕЧНИКОВА

Простежено історію заснування та розвитку гідробіологічної станції Одеського національного університету. Представлена тематика наукових праць деяких вчених, які в різні роки працювали на станції. Підкреслено значення станції для педагогічної та наукової діяльності університету. Показана спадкоємність учбових та наукових робіт на станції протягом її існування.

Ключові слова: гідробіологічна станція, університет, Одеська затока.

У 2002 році виповнюється 100 років з дня заснування гідробіологічної (зоологічної) станції Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Ініціатором її побудови був П. М. Бучинський — учень О. О. Ковалевського, який почав досліджувати місцеву фауну. За даними Д. К. Третьякова, увагу П. М. Бучинського “привертає до себе фауна Чорного моря і в першу чергу морське населення Одеської бухти”.

Необхідність гідробіологічної станції в Одесі дуже відчувалася. У різні роки в Одеському (Новоросійському) університеті працювали видатні вчені зі світовим ім'ям, серед них — І. І. Мечников, О. О. Ковалевський, В. В. Заленський та інші. Деякі з них для роботи з морськими організмами від'їжджали за кордон, де вже були гідробіологічні станції. П. М. Бучинський писав: “Лично я, а также и все занимавшиеся зоологией, постоянно испытывали большие неудобства, происходившие вследствие малой осведомленности относительно морского населения Одесского залива” [1]. Вихід з такого становища він бачив у будівництві при університеті учбово-допоміжного закладу — морської станції. Тим більше, що така станція з ініціативи Новоросійського товариства природознавців вже була створена у Севастополі у 1871 році (зараз Інститут біології південних морів).

У листопаді 1901 року П. М. Бучинський входить з проханням до фізико-математичного факультету університету з клопотанням про устрій в Одесі на Малому Фонтані біологічної станції.

У проханні зверталась увага на те, що кафедра зоології Новоросійського університету не має бази для вивчення фауни і флори Одеської затоки і це погано відбивається на педагогічній та науковій діяльності Університету.

Для вирішення цього питання факультет створив комісію у складі: А. К. Кононовича, Б. Ф. Веріго, Ф. К. Каменського, А. К. Медведева та

П. М. Бучинського. Комісія запропонувала будівництво приміщення станції із 8-ми кімнат з акваріумами. Фізико-математичний факультет збудив питання перед Міністерством народної освіти про цільове фінансування: 14000 руб. одноразово та 1500 руб. щорічно. Проте Міністерство відмовило за відсутністю коштів.

Прикра відмова не зупинила П. М. Бучинського. Він звертається з проханням до факультету відкрити морське відділення зоотомічної лабораторії з функціями зоологічної станції. З ініціативи П. М. Бучинського факультет збуджує питання перед Правлінням Університету про відведення для потреб цього закладу будиночка сторожа, що знаходився на нижньому майданчику університетської дачі, а також усієї ділянки землі, що прилягає до нього. Це прохання було задоволене.

Протягом двох років будинок було перебудовано (рис. 1, 2.). В ньому було 4 кімнати. Три з них були робочі, а четверта — зайнята службовцем. Середня з 3-х кімнат була призначена для розбору морського матеріалу, а дві інші — для спеціальних робіт. На станції мали змогу працювати одночасно 5-6 чоловік. Станція мала два парусні човни, значний та різноманітний інвентар.

Зоологічна станція мала ділянку землі, що прилягала до станції, але не мала штату співробітників. Постійними працівниками станції були асистенти зоотомічного кабінету: М. Лігнау та П. Куделін. Змінними робітниками були студенти, що працювали там по 2-3 роки.

Станція була базою для роботи студентів та співробітників університету, а також товариства природознавців. Завдяки станції прискорився процес “інвентаризації” фауни Одеської затоки: ракоподібних (М. Ф. Калішевський), губок (М. В. Куделін), риб (К. О. Кисилевич, А. В. Яцентковський). Пізніше біоценози затоки вивчали М. О. Загоровський та О. Д. Рубінштейн, планктон — В. Б. Лебедев, а найпростіших — Л. Л. Россолімо.

Проводилися екскурсії зі студентами з метою ознайомлення з засобами добування та сортування морського матеріалу. Були екскурсії з учнями шкіл та інших учбових закладів. Окремі морські організми та цілі колекції гідробіонтів добувалися та створювалися на замовлення інших закладів, при тому, як правило, безкоштовно.

Учбові заняття на станції проводилися з кінця квітня до кінця вересня. В інший час станція надавала живі об’єкти моря для дослідницької та навчальної роботи в університеті.

Зоологічна станція на Малому Фонтані була відкрита навесні 1902 року і функціонувала до 1922 року. Як повідомляє Д. К. Третьяков, однієї туманної ночі вона стала жертвою бандитизму і була спалена. Служником на ній тоді був письменник Б. С. Житков. Він нічого не міг зробити для захисту будинку, і йому ледве пощастило врятувати деяке майно та гідробіологічне знаряддя.

Після 1922 року досить довго про біологічну станцію нічого не повідомляється. Імовірно, гідробіологічне знаряддя та обладнання зберігалися у ботанічному саду до 1929 року, коли на базі кафедр біології, геології, гео-

Рис. 1. Передній фасад Зоологічної станції (Малий Фонтан, 1910 р.)

Рис. 2. Бухта і причал Зоологічної станції (Малий Фонтан, 1910 р.)

графії та фізіології рослин був створений науково-дослідний Зоолого-біологічний інститут. Директором його став Д. К. Третьяков. У цьому інституті був сектор гідробіології, який очолив М. О. Загорівський, а у 1933 році він очолив новостворену кафедру гідробіології.

Зазначений сектор успадкував майно колишньої станції та напрями досліджень, які успішно провадили учні Д. К. Третьякова, вони ж і учні М. О. Загорівського: О. К. Макаров, Г. І. Конопльов, С. Б. Грінбарт. Дані про роботу станції за цей період можна знайти у роботі проф. М. О. Загорівського [2].

Початок другого етапу розвитку морської станції пов'язаний, як вказував Ф. С. Замбриборщ, з ім'ям натураліста, директора Одеського зоопарку Г. - В. Бейзерта, який у 1946 році вирішив створити підсобний цех зоопарку по виготовленню наочного приладдя з біології для шкіл у вигляді різних препаратів морських тварин. Останніх потрібно було добувати у морі.

Він підібрав нічийний напівзруйнований будиночок на березі у районі Лузанівки. Г. В. Бейзерт за допомогою військовополонених німців відновив його. Потім він одержав право на вилов риби волокушею, найняв двох-трьох співробітників, і підприємство по виготовленню препаратів почало працювати. Надходили замовлення зі шкіл.

Станція була підвітною Міськнаросвіті, мала свій рахунок у банку. Приблизно у 1950 році ревізія виявила порушення фінансової дисципліни і за рішенням суду Ленінського району м. Одеси станцію було передано до держуніверситету.

Проф. І. І. Пузанов (зав. каф. зоології хребетних) умовою своєї роботи в університеті поставив створення на березі моря біологічної станції. Його вимогу було реалізовано у 1950 р. Куратор станції І. І. Пузанов за власні кошти збудував біля неї (рис. 3) сарай для зберігання гідробіологічного обладнання.

Станцією завідував старший лаборант. У штаті станції були боцман та два рибалки. Посаду старшого лаборанта займав Ю. П. Зайцев, а після того, як він залишив цю посаду — М. А. Віннікова (з листопада 1956 року). Тоді тут працювали: боцман — О. І. Смирнов, рибалка Ф. А. Толкунов, а пізніше — рибалка М. Ф. Кравченко.

З цього часу станція стала базою для проведення учбової, учбово-виробничої та виробничої практики. Станція мала два човни на веслах, один парусний човен, дночерпаки, планктонні сітки, батометри, трали тощо.

На станції вели дослідження сьогодні відомі вчені, а тоді — співробітники кафедр біологічного факультету, які вивчали: зоопланктон (А. О. Буяновська), іхтіопланктон (Ю. П. Зайцев), зообентос (С. Б. Грінбарт), фітобентос (І. І. Погребняк), риб затоки та лиманів (Ф. С. Замбриборщ).

З 1950 року до листопада 1956 року обов'язки завідувача Приморської біологічної лабораторії при кафедрі зоології хребетних виконував ст. лаборант Ю. П. Зайцев (сьогодні — акад. НАН України). У цей час велику увагу надавали станції як учбовій лабораторії. Тут були акваріуми з біогеоценозами піску, каміння, зостери і гідробіонтами для демонстрації студентам.

Ю. П. Зайцев дуже цікаво проводив заняття зі студентами, часто виводив їх у море. Він демонстрував роботу деяких приладів, збирав зі студентами організми планктону, бентосу та риб. Зі студентами старших курсів на станції працювали тоді доц. Ф. С. Замбриборщ, доц. С. Б. Грінбарт, доц. І. І. Погребняк.

Студенти IV курсу на базі станції виконували свої дипломні роботи. Серед них — студ. Віннікова М. А., Меньщикова Л. А., Т. А. Богачик та інші, які стали потім викладачами та співробітниками біологічного факультету університету ім. І. І. Мечникова.

Рис. 3. Гідробіологічна станція (Лузанівка, 1959 р.)

Проф. І. І. Пузанова в той час дуже цікавила тема: “Розмноження пелагофільних риб у Одеській затоці”. Вивчення цієї проблеми він доручив Ю. П. Зайцеву, який успішно над нею працював і у 1956 році захистив кандидатську дисертацію.

Ембріогенез чорноморського анчоуса вивчала на станції асп. кафедри М. А. Віннікова, яка захистила дисертацію у 1963 році. Щелеповий апарат бичків вивчала Т. А. Богачик, яка захистила кандидатську дисертацію у 1958 році.

І. І. Пузанов регулярно відвідував біологічну станцію, цікавився працею студентів, їх успіхами та труднощами. Він вважав необхідним проводити на станції групові заняття студентів для вивчення фауни моря, пов’язував це із специфікою університету приморського міста.

Станцію у той час відвідували різні вчені, наприклад, А. І. Прошкіна-Лавренко, проф. М. К. Верещагін, доц. Б. І. Кардасевич, а також її засновник — Г. В. Бейзерт та інші. Приїздили до станції студенти з інших міст та учбових закладів. Особливо часто тут працювали студенти Ленінградського педінституту, були студенти з Ташкента та інших міст. Вони залишили дуже теплі спогади про роботу на станції.

З 12 листопада 1956 року до початку 1971 року завідувачем станції була М. А. Віннікова. З вересня 1957 року станція офіційно була прикріплена до кафедри гідробіології і отримала назву “Гідробіологічна станція” (1960 р.). Офіційно роботою станції мав керувати проф. О. Р. Прендель. Проте він вивчав прісні води, морською біотою мало цікавився, і тому до кінця 1960 р. роботу станції спрямовував проф. І. І. Пузанов. Багато уваги роботі станції надавав проф. К. О. Виноградов, який у той час завідував кафедрою на громадських засадах (1964 - 1965). Тут також працювали аспіранти та співробітники кафедри (В. І. Лозовик, Л. Д. Бабаніна, Л. В. Воробйова, А. Г. Кропивко, С. М. Мілютіна та інші.)

Наприкінці 1959 року кабельний завод, який був сусідом станції, став дуже поширюватися, і міська влада прийняла рішення віддати йому територію станції, а останню або ліквідувати, або перенести на інше місце.

В цей час в університеті змінилося керівництво. Новий ректор проф. О. І. Юрженко погодився з думкою проф. І. І. Пузанова про доцільність переміщення станції на стару територію ботанічного саду ОДУ, тобто у той район прибережжя (Малий Фонтан), де знаходилася зоологічна станція, що була спалена у 1922 році. Це було доцільно, бо саме там була розташована водна станція кафедри фізвиховання і були умови для зберігання човнів.

Таким чином, з березня 1960 року так звана приморська лабораторія містилася на території ботсаду, а матеріал збирали біля берега моря, де його частково і обробляли. Це спричиняло незручності. Однак заняття зі студентами продовжувалися і навіть у більшому обсязі, ніж раніше. Тепер тут проходили практику і студенти молодших курсів вечірнього та заочного навчання. Протягом сезону на човнах у море виходили до 500 студентів, у тому числі групи студентів із Угорщини.

Однак у районі Малеого Фонтану умови праці студентів були не найкращими. Проф. І. І. Пузанов ще в кінці 1959 р. намагався збудувати нову станцію на тому місці, де була спалена попередня. Для цього необхідно було мати дозвіл міської влади. Тому при підтримці ректора проф. О. І. Юрженка були направлені відповідні клопотання до обкому партії, а потім — тодішньому міністру вищої освіти Ю. Н. Даденкову.

Внаслідок цього університету була виділена територія поряд з ботсадом площею 2 га, де й планувалася будівля станції. Виконавчий комітет Одеської міської ради депутатів трудящих за №338 від 5 травня 1960 р. вирішив:

“Отвести Одесскому государственному университету им. И. И. Мечникова земельный участок площадью до 2 га на прибрежной полосе под Ботаническим садом в районе Пролетарского бульвара для строительства”.

На підставі цього рішення Гіпроград спроектував дерев'яну споруду з елінгом для човнів (автор проекту Т. Є. Шевельова). Дерев'яну — тому що на цю смугу узбережжя дуже впливають зсуви ґрунту. Цей проект не був здійснений з фінансових причин.

Нове проектне завдання (з монолітного бетону) було розроблене Гіпроградом та затверджене на Архітектурній Раді. Збудувати його повинні були гідробудівельники. Але і цей проект не був здійснений (І. І. Пузанов категорично заперечував перенесення майданчика для забудови на узбережжя санаторію ім. Чкалова). Крім того, поки йшов процес проектування станції, ціни на будівельні матеріали зросли і не вкладалися у межі запланованого кошторису.

З 1966 року (завідувач кафедри гідробіології — проф. Ф. С. Замбриборщ) наукові досліді кафедри перемістилися у передгірлові райони моря (Дунай, Дніпро, Дністер), і дослідження Одеської затоки на деякий час перервалися, але з 1972 року були поновлені. Напрямок роботи станції змінився. Основну увагу стали приділяти не учбовій, а науковій роботі.

Під виглядом капітального ремонту у 1982 р. розпочалося будівництво станції господарським засобом під керівництвом та за участю проф.

Рис. 4. Гідробіологічна станція (Малий Фонтан, 2001 р.)

Ф. С. Замбриборща. А тим часом співробітники станції знаходилися у тісній сторожці, яку кожного року навесні курортна комісія міста вимагала знести як таку, що погано виглядає і псує вигляд курортної зони.

Проект “капітального ремонту” станції, а точніше, будови, зробив інженер О. М. Низвецький. Проектом передбачалася будова на залізобетонній платформі (9×9×0,4 м), на що було потрібно багато залізної арматури, бетону. Будівельники з метою здешевлення вирішили будувати фундамент стрічкового типу, за що і розплатилися: коли блочно-цегляна будівля була майже завершена (перекривали другий поверх), правий фасадний кут будівлі був зруйнований зсувом. Знадобилося багато часу, а особливо матеріалів, щоб ліквідувати наслідки зсуву.

Нарешті поновлену будівлю вдалося ввести в експлуатацію (травень 1986 року) (рис. 4). Колишню сторожку за вимогою міської влади було зруйновано. Територію станції огородили добрим парканом. Побудували майданчик для зберігання човнів та спуск до води. На жаль, невелика бухточка у районі причалу при будівництві траверзів та хвильорізів була ізольована. Невеликий проран (глибиною до 1 м) не дає змоги використовувати катер на підводних крилах та інші плавзасоби.

Нинішня будівля гідробіологічної станції не зовсім сучасна, але прикрашає вигляд з моря (10 м² × 12). Ця будівля двоповерхова. Перший поверх — напівпідвальний, складається з 5 кімнат: акваріальна (≈19 м²), гідробіологічна лабораторія (≈19 м²), склад колекцій (12 м²), майстерня (6 м²), сторожка (7,5 м²). На другому поверсі 4 кімнати: кабінет директора (≈18 м²), гідрохімічна лабораторія (25 м²), аспірантська (≈19 м²), лабораторія для великого практикуму (≈19 м²). До станції підведена вода, електроенергія, електричне опалення. Сучасний причал споруджено у 1988 р.

Ще з часу свого існування у Лузанівці станція не мала спеціального штату. За нею були закріплені співробітники спочатку кафедри зоології хребетних, а потім — кафедри гідробіології (доц. М. А. Віннікова, А. І. Смирнов,

Вас. М. Хмельниченко та Вен. М. Хмельниченко, М. Ф. Кравченко. О. Шулім виконував обов'язки завідуючого (1971-1973 роки), потім на цій посаді його змінив А. Д. Гончаров, а останнього у 1980 році — С. М. Слукін.

На гідробіологічній станції з 1965 року до початку 70-х років працювала група у складі 5 чоловік (О. С. Марченко, В. М. Рутковський, С. М. Мілютіна, Л. В. Воробйова, Ю. М. Макаров, потім Н. І. Стахорська). З 70-х років тут також працювали співробітники, які виконували госпдоговірну тематику (Л. С. Гарба, О. В. Чернявський, тоді ж О. Л. Соловійова, Л. В. Маликова та інші).

Співробітники кафедри та наукової групи виконували ряд важливих бюджетних та госпдоговірних тем. Їх дослідження охоплювали не тільки акваторію Одеської затоки, але й передгірлові райони Дніпра, Дністра, Дунаю, Тендрівську, Єгорлицьку та Джарилгацьку затоки, лимани північно-західної частини Чорного моря.

На базі станції виконували свої дослідження аспіранти з різних країн: України, В'єтнаму, Угорщини, Болгарії, Єгипту, Сирії, Іраку, Конго та інших. На станції проходили виробничу практику студенти з Куби, Панами, Екватору, Колумбії, Домініканської республіки, Сальвадору, Монголії, Лаосу, Афганістану, Індії, Гвінеї, Сьєрра-Леоне, Маврикії, Польщі, Сирії, Іраку, Угорщини, Чехословаччини, стажери з Німеччини, Індії тощо.

За рахунок госпдоговірної тематики станція придбала катер на підводних крилах, мотобот, декілька металевих човнів з підвісними моторами, а також машину УАЗ для виїздів до лиманів.

Всі ці роботи провадилися під безпосереднім керівництвом та за участю проф. Ф. С. Замбриборца.

В наш час у штаті станції 4 співробітники, в тому числі директор — С. М. Слукін, біолог — О. Л. Соловійова, ст. інженер — Ю. В. Морозов, ст. лаборант (боцман) — О. І. Мазанко, О. І. Олефір. Всі вони дуже багато зробили для розбудови станції.

Університетська гідробіологічна станція офіційно внесена до мережі біостанцій Чорного та Азовського морів, які здійснюють постійний контроль за станом морської води та біоресурсів. Завдяки своєму розташуванню, гідробіологічна станція Одеського університету є важливою ланкою у цій мережі.

На жаль, зараз гідробіологічна станція знаходиться не в кращому стані. Відключено електро- та водопостачання. Погано забезпечена охорона комунікацій та обладнання, нема нових човнів.

Незважаючи на труднощі, ректорат університету, біологічний факультет і кафедра гідробіології та загальної екології (зав. кафедри — доцент М. О. Гусяков), докладають великих зусиль, щоб виправити становище. Велика увага надається підвищенню якості учбових занять, виробничої практики студентів, поглибленню наукових досліджень, які виконуються на станції різними кафедрами біологічного факультету.

Зараз робиться все можливе, щоб залучити гідробіологічну станцію Одеського національного університету у Міжнародну мережу Морських Біологічних Станцій Європи (MARS — Marine Research Stations).

Література

1. Бучинский П. Н. Зоологическая станция при Новороссийском университете // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. — Одесса, 1911. — Т. XXXVIII. — С. 3-15.
2. Загоровский Н. А. Зоологическая станция б. Новороссийского университета, ее задачи и деятельность // Труды I-го съезда гидробиологов. — Ленинград, 1925.
3. Зайцев Ю. П. Биология моря // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — С. 166-186.

Винникова М. А.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, кафедра гидробиологии и общей экологии, ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина.

К 100-летию ОСНОВАНИЯ ЗООЛОГИЧЕСКОЙ (ГИДРОБИОЛОГИЧЕСКОЙ) СТАНЦИИ ОДЕССКОГО (НОВОРОССИЙСКОГО) НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА им. И. И. МЕЧНИКОВА

Резюме

Изложена история возникновения и развития гидробиологической станции Одесского национального университета. Представлена тематика научных работ некоторых ученых, которые в разные годы работали на станции. Подчеркнуто значение станции для педагогической и научной деятельности университета. Показана преемственность учебной и научной работы на станции на протяжении ее существования.

Ключевые слова: гидробиологическая станция, университет, Одесский залив.

Vinnikova M. A.

Odessa National University after I. I. Mechnikov, Department of Hydrobiology and General Ecology, Dvoryanskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

TO CENTENARY OF FOUNDATION OF THE ZOOLOGICAL (HYDROBIOLOGICAL) STATION OF ODESSA NATIONAL UNIVERSITY

Summary

The history of establishment and development of the hydrobiological station of Odessa National University is expounded. Subjects of scientific investigations of some scholars who work at the station in different years are presented. The significance of station for the pedagogical and scientific activity of the University is emphasized. It is shown the educational and scientific work succession at the station for the whole period of its existence.

Key words: history, hydrobiological station, Odessa bay.